

XAVIER DOMÈNECH SEMPÈRE

L'eterna «conllevancia»

Enguany es commemoren els 100 anys d'*España invertebrada* d'Ortega y Gasset. Una obra que malgrat el segle que ens separa d'ella, es troba encara en l'origen d'una de les pulsions més permanents d'una part de les elits polítiques, culturals i mediàtiques quan s'han d'enfrontar al problema de la diversitat nacional que pobla la terra de Sepharad. De fet, es podria argumentar que la concepció orteguiana sobre el tractament d'aquest «problema», la famosa «conllevancia», és més actual avui en dia que no pas ho fou en el seu propi temps.

La idea mateixa segons la qual en el debat sobre l'estatut català de 1932 la posició d'Ortega —en confrontació amb Azaña— fou la clau de volta del debat republicà sobre el problema dels nacionalismes «perifèrics», és en el fons més una construcció posterior que no pas una realitat dels anys trenta. En aquest sentit, a propòsit d'un debat reeditat fins a la sacietat en diverses publicacions des dels anys setanta fins avui, s'ha pogut considerar que: «Es imprescindible conocer bien estos dos discursos para entender la problemática del catalanismo y de los otros nacionalismos subestatales en España, porque marca exactamente los parámetros de la cuestión». Una conclusió que en realitat ha anat acompanyada de la idea que «Azaña,

Xavier Domèch Sempere (Sabadell, 1974) és historiador. A hores d'ara és professor a la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha estat diputat al Congrés dels Diputats (2015) i al Parlament de Catalunya (2017) en representació d'En Comú Podem. És autor, entre altres, de *Clase obrera, antifranquismo y cambio político* (2008), *Quan plovién bombes. Els bombardeigs de Barcelona i la Guerra Civil* (2008) i *Un haz de naciones. El Estado y la plurinacionalidad en España, 1830-2017* (2020). El present article s'ha elaborat en el marc del projecte «Estado y dinámicas nacionales en España (1931-1978)» PID2019-105464GB-I00 / AEI / 10.13039/501100011033

finalmente, le dio la razón a Ortega sin reconocerlo».¹ Però més enllà d'aquestes consideracions, que formen part d'un sentit comú compartit en amplis sectors de la intel·lectualitat i la política a Espanya, el cert és que la posició d'Ortega era prou irrellevant. Ell mateix formava part d'un partit polític que era la vuitena força parlamentària a la càmera legislativa (ERC mateixa n'era la quarta) i en aquells debats foren molt més importants les posicions i discursos d'Amadeu Hurtado, representant d'ERC, de l'andalús i President de la República, Niceto Alcalá-Zamora o del mateix Alejandro Lerroux, líder en aquell moment del segon partit de la República. Estrany hagués estat el contrari, com estrany és, encara ara, continuar pensant que en la posició de dos polítics castellans (Ortega i Azaña) es contenen les claus per entendre el catalanisme i «los otros nacionalismos suesbtatales en España».

Essent això així, ens podem preguntar: per quin motiu les posicions d'Ortega respecte a les problemàtiques nacionals són considerades encara ara com a operatives? En aquest article intentem donar resposta a aquesta pregunta i entendre amb aquesta resposta com opera el corrent orteguianista encara en el nostre propi present. Per fer-ho intentarem abordar de quina manera o en quin sentit la «conllevancia» orteguiana (entesa com resignació davant uns fenòmens que no es poden solucionar, sinó tan sols aspirar a conviure-hi, i per tant sobre els quals res s'ha de fer perquè res no es pot fer) en realitat és tan sols un element d'un projecte més ampli d'articulació de l'Estat i la nació espanyola. Un projecte que, enfront d'altres formes i projectes del nacionalisme espanyol, de vegades resta velat, però no per això és menys operatiu.

L'ESPANYA INVERTEBRADA D'ORTEGA

No és gens inusual presentar el pensament orteguianista sobre la nació espanyola (allò que la nació és «un projecte de vida en comú») com d'arrel cívica i inclusiva, fins i tot a voltes emparentat amb la idea de patriotisme constitucional, en contrast amb els «nacionalismes perifèrics» que serien excloents i identitaris. Certament Ortega era, aparentment, enormement crític amb qualsevol idea de tall romàntic o historicista de la nació (encara que en el fons n'era profundament deutor). Ni la història ni la llengua eren així criteris que podessin definir la realitat nacional, ja que «Ni España es hoy un estado nacional porque se hable en toda ella el español, ni fueron Estados nacionales Aragón y Cataluña *porque* en un cierto día, arbitrariamente

¹ D. GUERRA SESMA, *El pensamiento territorial de la Segunda República española*, Sevilla, Athenaica, 2016, p. 43

escogido, coincidiesen los límites territoriales de su soberanía con los del habla aragonesa o catalana».² Però en realitat això no significava tampoc que pensés en una nació conformada com a pacte entre ciutadans. Per ell,

Una sociedad no se constituye por acuerdo de las voluntades. Al revés, todo acuerdo de voluntades presupone la existencia de una sociedad, de gentes que conviven, y el acuerdo no puede consistir sino en precisar una u otra forma de convivencia, de esa sociedad preexistente. La idea de la sociedad como reunión contractual, por tanto, jurídica, es el más insensato ensayo que se ha hecho...³

Tanmateix si l'arrel de la nació no era la seva història, ni la seva cultura, ni tampoc era la creació d'una societat política entre iguals, què quedava?

El Estado ha sido siempre el gran truchimán (...). El Estado es siempre, cualquiera que sea su forma —primitiva, antigua medieval o moderna—, la invitación que un grupo de hombres hace a otros grupos humanos para ejecutar juntos una empresa (...) consiste a la postre en organizar un cierto tipo de vida en común.⁴

Una definició que pressuposa la centralitat de l'Estat i la seva voluntat en la creació i existència de la nació i que el converteix en el alfa i l'omega de tota realitat nacional, cosa que, com veurem, no és aliè a la conversió del pensament orteguianà en la base ideològica d'una part de les elits estatals de l'Espanya actual. Tanmateix la base de la concepció orteguiana, en gran part tant renegadora del romanticisme com de la mateixa modernitat il·lustrada, té com a base l'historicisme legitimador de l'articulació de la unitat Alemanya pilotada des de l'Estat prussià, en la interpretació d'un Mommsen. Aquest últim, guanyador del Premi Nobel de literatura el 1902, en la seva *Història de Roma* equiparava la unificació dels pobles de la província itàlica sota el domini romà a la construcció de la nació italiana (en una forma d'historicisme radical). De fet, encara que en aquest cas no inspirant-se en Mommsen que no analitzava la posterior construcció imperial romana i la seva decadència final, també la visió sobre la decadència en la falta d'un propòsit unificador de la nació estava basada en les històries de roma construïdes per la modernitat (pràcticament tots els grans autors de la mateixa n'havien fet la història des de Montesquieu a Gibbon). Malgrat blasmar tant

² J. ORTEGA Y GASSET, *La rebelión de las masas*, Madrid, Gredos, 2014, p. 395

³ *Ibid.*, p. 252

⁴ *Ibid.*, p. 397

l'historicisme com la mateixa modernitat, el cert és que Ortega bevia d'aquestes fonts per construir la seva teoria sobre la nació.

La Roma espanyola no seria altra que Castella, que de la mateixa manera que l'antiga capital de l'Imperi hauria creat un vast sistema d'articulació de pobles amb un objectiu comú: l'Imperi (en aquest cas l'espanyol). Nació i imperi són així indestriables en Ortega (como ho era en tants altres nacionalismes⁵). Un relació on es feia la nació de forma incessant, ja que «una nación no está nunca hecha (...) La nación está siempre o haciéndose o deshaciéndose».⁶ En aquest sentit, Ortega serà el gran intel·lectual de la necessitat de la nacionalització espanyola, entenent, ja en la seva conferència «La pedagogia social como programa político» de 1910, que Espanya era el primer problema de tota política i que el projecte, com va anunciar el 1914 en la seva conferència «Vieja y nueva política», no era altre que el de construir una «España vertebrada y en pie». Problema central quan, a més, la situació de la nació estava marcada per la seva gairebé mil·lenària decadència.

En realitat, si a finals del segle XIX la generació del 98 i els diversos moviments regeneracionistes havien nascut a partir de la meditació i certesa de la decadència espanyola (tema que es convertí en absolutament obsessiu de l'atmosfera finisecular), en el cas del nostre filòsof la decadència prenia dimensions colossals que abraçaven gairebé mig mil·lenni de la història peninsular. En origen atribuïda a la mateixa arribada dels pobles visigots que, a diferència de la resta de pobles germànics que conquistaren Europa després de la caiguda de l'imperi romà, portaven en si mateixos els gens de la corrupció futura, provocant «que la historia de España entera, y salvo fugaces jornadas, ha sido la historia de una decadencia».⁷ Tan sols el «geni unificador de Castella» y «su saber mandar» haurien possibilitat la creació de la nació. Però la grandesa d'aquest procés de creació nacional, viscut segons Ortega entre 1450 i 1500, hauria durat poc i ja a partir de 1580 s'hauria reprès el camí de la decadència amb la pèrdua de les possessions als Països Baixos. A partir d'aquí s'hauria anat accentuant la desintegració, amb la pèrdua successiva de les colònies, que hauria culminat a finals del segle XIX produint que «La historia de la decadencia de una nación es la historia de una vasta desintegración».⁸ Una llarga desintegració que a partir d'aquell moment, amb el canvi de segle, passaria ja a ser peninsular.

⁵ Veure, per exemple, E. UCELAY, *El imperialismo catalán*, Barcelona, Edhasa, 2003

⁶ J. ORTEGA Y GASSET, *La rebelión de las masas...*, p. 402

⁷ J. ORTEGA Y GASSET, *España invertebrada*, Barcelona, Espasa, 2020, p. 127

⁸ *Ibíd.*, p. 49

La desintegració entrant en el segle XX era observable així en l'emergència del catalanisme o el nacionalisme basc, però en realitat això només eren epifenòmens d'un procés més profund. En primer terme a la defectuosa relació entre elits i masses que en el cas espanyol que hauria portat —en una visió absolutament deutora del pensament reaccionari europeu encarnat en la obra de Spengler *La decadència d'Occident*—, a la «invertebració històrica». Si les elits espanyoles haurien estat incapaces de ser exemplars, les masses s'haurien mostrat permanentment com a indòcils, desconexades de que la seva naturalesa no era altra que ser guiades. Un problema que hauria marcat el conjunt de la història d'Espanya i que ara, en el primer terç del segle XX, també s'hauria tornat Europeu amb la pretensió de les masses d'irrompre a la història a partir d'un aberrant sentit d'hiperdemocràcia.⁹ Tanmateix, en el cas espanyol la permanència d'aquesta realitat al llarg de tota la seva història hauria encoratjat el particularisme en una doble vessant.

En la primera, la pretensió d'articular Espanya imaginant-la com un gran Madrid, confonent la nació amb el seu centre, hauria alimentat la reacció provincialista. Realitat que no s'ha d'entendre en el pensament d'Ortega com una menysvaloració de la importància de la capital. De fet, per a ell, Madrid disposaria de l'únic electorat que, exceptuant les seves classes populars, sota el règim de la Restauració estaria realment preparat per participar de la política nacional. Aquest seria el format per buròcrates, intel·lectuals i grans industrials i financers, únics sectors capacitats per entendre la importància dels destins nacionals. El problema, en tot cas, residiria en un altre lloc. En la mesura que la resta d'Espanya no trobaria en la seva estructura social pràcticament res equiparable a la realitat madrilenya, s'hauria generat l'oligarquia i el caciquisme per poder controlar les eleccions, quelcom que hauria provocat la reacció de les classes socials de les províncies i hauria propiciat la «subversión contra Madrid».¹⁰ L'expressió més aguda d'aquesta reacció, humiliada i ressentida segons Ortega, seria el catalanisme i el nacionalisme basc, precisament per ser els territoris amb una força econòmica major. Però en realitat aquests serien una part d'un fenomen més general que s'estava vivint a totes les províncies.

Tanmateix, aquesta només era una vessant del particularisme disgregador, en realitat aquest s'estenia per tot el cos social en la incapacitat, segons ell, de que cada grup imaginés la nació més enllà de les particulars fronteres de cada sector, institució o classe. La monarquia o l'exercit eren mostres d'aquesta realitat, però

⁹ J. ORTEGA Y GASSET, *La rebelión de las masas...*, pp. 277-282

¹⁰ J. ORTEGA Y GASSET, *La redención de las provincias*, Madrid, Alianza, 1967, p. 106

ho era especialment la classe obrera que en la seva pretensió d'articular-se com un nou universal, mitjançant la revolució, esdevenia el particularisme més perillós.¹¹ Perill que, de la mateixa manera que en el particularisme provincialista, tan sols era conjurable a partir de la vertebració nacional. En aquest sentit, com a bon nacionalista espanyol que era Ortega,¹² la situació nacional era la causa de la desintegració territorial i social, i la seva vertebració n'era, finalment la solució. Però aquestes reflexions, que tenien la seva base en *España invertebrada*, havien de concretar-se en un projecte operatiu. Projecte que el filòsof madrileny intentarà articular al final de la dictadura de Primo de Rivera i posar en joc a l'inici de la II República. El mateix fracassarà, però serà clau en la formació i acció d'una part de les elits a partir de la dècada dels vuitanta del segle XX.

EL PROJECTE DE VERTEBRACIÓ: PASSAT I PRESENT

L'*España invertebrada* de 1922 és el marc històric-ideològic de la proposta orteguiana, però tingué un desenvolupament pràctic posterior. Aquest a voltes s'oblida massa fàcilment, permeten així lectures molt diverses del text de principis dels vint. La concreció de la proposta en aquest sentit no és altre que *La redención de las provincias*, escrit en diversos articles entre 1927 i 1928 i publicat com a llibre el 1931. En aquest text trobem la part propositiva que Ortega maldarà per dur a terme sense cap mena d'èxit en l'inici de la Segona República. En realitat, la proposta que ha volgut ser llegida com a republicana, poc o res té a veure amb els debats i propostes que el republicanisme, tant en la seva vessant catalanista o galleguista com en l'espanyola, i l'obrerisme estaven desenvolupant al final de la dictadura. Sí aquests camps polítics basaven la seva acció transformadora en les ciutats i les classes populars urbanes, Ortega cercava activar altres subjectes polítics.

El pensador madrileny no havia tingut èxit en les seves pretensions anteriors de convertir-se en l'intel·lectual orgànic de la burgesia urbana.¹³ Ahora el particula-

¹¹ J. ORTEGA Y GASSET, *España invertebrada...*, pp. 79-82

¹² Malgrat que Ortega y Gasset poques vegades ha estat inscrit en el marc d'un pensament nacionalista espanyol, estic d'acord amb l'anàlisi de Ferran Archils sobre el nacionalisme d'Ortega, veure: F. ARCHILÉS, «Una nación desacamisada. Ortega y Gasset y su idea de España durante la primera guerra mundial (1914-1918)», *Rubrica contemporánea*, 8, 2015, pp. 29-47; «La nación de las Mocedades de José Ortega y Gasset y el discurso del nacionalismo español», a C. Forcadell, P. Salomón i I. Saz (eds.), *Discursoso de España en el siglo XX*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, pp. 65-122

¹³ A. ELORZA, *La razón y la sombra. Una lectura política de Ortega y Gasset*, Barcelona, Anagrama, 1984, p. 181

risme per ell denunciat com un dels grans símptomes de la desarticulació nacional espanyola, tenia la seva base més aguda precisament en els nacionalismes alternatius i la classe obrera que extreien la seva principal força de la trama urbana. És en aquest marc que en la cerca d'un nou subjecte el filòsof gitarà la seva mirada cap a l'Espanya provincial i les burgesies rurals. Defugia així l'home-massa, que havia denunciat com a gran problema del segle, la classe obrera i els diversos nacionalismes alternatius, i alhora s'assegurava una transformació controlada i conservadora. En aquest gir proposava dotar d'institucionalitat a les realitats provincials. Es tractava en definitiva, en el marc on la construcció nacional era obra bàsicament del «gran truchimán», de reformar l'Estat per transformar la nació. De fet, en una visió absolutament estatalista de l'acció, per ell «la política no es, por lo pronto, pedagogía ni apostolado, sino, estrictamente, acción del Estado, organización y funcionamiento de instituciones.»¹⁴ L'elevació de les províncies al centre del poder polític permetria així la creació d'unes noves elits territorials que elevessin la construcció nacional i l'articulació d'un nou espai d'institucionalitat que acabés amb els problemes de la desarticulació espanyola. Un camí on Ortega s'estava enfrontant al gran problema que havia mogut el republicanisme federal del XIX i que mourà també un dels principals debats republicans a les Corts Constituents de la Segona República: la rectificació de l'Estat liberal centralista. Però en el cas del filòsof madrileny ho farà des d'una profunda incomprensió de les arrels de la formació d'aquest Estat liberal. La ignorància d'Ortega sobre l'Espanya medieval i moderna, no era comparable en aquest sentit a la que mostrava sobre el mateix segle XIX, atribuint tots els problemes, i especialment l'articulació d'un Estat liberal centralista, a la ignorància de les elits.¹⁵ Una ignorància que ara seria solucionada per unes noves elits que, formades a l'estranger —en una descripció on no feia sinó parlar d'ell mateix¹⁶—, sabrien trobar solucions específicament espanyoles.

Un solució específica que passava per articular institucionalment el poder provincial (però no el local que havia estat la base de l'acció progressista i republicana des del segle XIX i de la pròpia arribada de la Segona República) amb la creació de

¹⁴ J. ORTEGA Y GASSET, *La redención de las provincias...*, p. 129

¹⁵ En aquest sentit, l'anàlisi d'Ortega a *España invertibrada* a sobre la «irracionalitat» de la construcció de l'estat liberal centralista, quan era funcional a un model específic d'implementació del liberalisme i del capitalisme, acompanyat per anàlisis més concrets sobre la «irracionalitat» de fenòmens com els «pronunciamientos», eren històricament insostenible inclòs en l'època en la que el filòsof intentava interpretar-los

¹⁶ J. ORTEGA Y GASSET, *La redención de las provincias...*, pp. 84-88

deu grans comarques des de l'Estat. Aquestes haurien de comptar amb una assemblea legislativa i un govern propi, deslliurant el Congrés dels debats particularistes que impedièn els grans debats nacionals i creant una nova dinàmica regional amb elits pròpies per «forjar, por medio del localismo que hay, un magnífico nacionalismo —en aquest cas español— que no hay».¹⁷ Aquestes deu grans comarques que proposava com «Diez potencias de hispanidad», —defugint inicialment el nom de regions per tal de no emparentar la seva proposta amb el regionalisme— haurien d'elegir així mateix la mateixa Presidència de la República i formar una segona Camara regional que controlés l'acció de les Corts. De fet, aquestes últimes, anomenades per ell Junta Magna,¹⁸ serien triades per sufragi corporatiu, manllavant la influència de les grans masses urbanes en les mateixes. Es tractava, en definitiva, de realitzar un canvi controlat en un sistema polític on les grans ciutats, els treballadors i treballadores i els nacionalismes alternatius tinguessin un paper menor. En un procés on, en realitat, era el poder central creador de les grans comarques el que en sortia reforçat. Així, segons Ortega:

Será, pues, un error calificar lo que sigue de política «descentralizadora» —así, sin más ni más—. Porque, como veremos, se trata precisamente de extremar las dos dimensiones de la vida pública —la local y la nacional—. Si, por una parte, es esta solución mucho más descentralizadora que la tradicional, es por otra mucho más centralizadora, incomparablemente más centralizadora, que ninguna de las pasadas. (...) Ya se verá cómo a la par va hecho en beneficio del poder nacional, que libre de esos lastre, ascenderá a las alturas del prestigio que le corresponden y de que nunca debió bajar.¹⁹

Tanmateix, la realitat és que aquest projecte quedà absolutament aïllat en el debat de les Corts Constituents republicanes de 1931. Ortega comptava tan sols amb 15 diputats dels 470 elegits i el seu electorat no es trobava precisament en la Espanya provincial, sinó de nou en els intel·lectuals i les elits estatals, bàsicament madrilenys. Malgrat les seves pretensions inicials de parlar a les Corts en nom d'Espanya front al «islote acantilado catalán», el cert és que ell no havia format part de la coalició que havia donat llum al sistema polític inicial de la Segona República forjat en el Pacte de Sant Sebastià d'agost de 1930 on «el acantilado catalán» era

¹⁷ *Ibid.*, p. 135

¹⁸ A. ELORZA, *La razón y la sombra...*, p. 192

¹⁹ J. ORTEGA Y GASSET, *La redención de las provincias...*, pp. 141 i 168

central. En aquest sentit, la seva proposta d'articulació territorial dirigida des de l'Estat ni tan sols fou presa en consideració.

En el debat constituent es declarà evidentment contra tota forma de federalisme —equiparar la proposta d'Ortega a una forma aproximada al federalisme no té cap sentit— que fragmentava la sobirania.²⁰ També ho feu contra la solució republicana al problema nacional català i basc. Criticà en aquest sentit el fet que l'Estat no modelés directament un sistema territorial, en aquest cas basat en la seva proposta, i que deixes un «hueco» per estatuts particularistes. Tampoc aprovava, i aquest punt és important per entendre el paper del neorteguianisme després de 1978, la possibilitat oberta a què altres territoris accedissin a un estatut. Segons ell, això produiria un procés d'emulació que propiciaria l'emergència d'altres qüestions nacionals o regionals «enfermas de particularismo». Es trobarien llavors «con una España centrífuga frente a una España centrípeta; peor aún, con dos o tres regiones semi-Estados frente a España, a nuestra España».²¹ Per ell:

En cambio, si la Constitución crea desde luego la organización de España en regiones, ya no será la España una, quien se encuentre frente a frente de dos o tres regiones indóciles, sino que serán las regiones entre sí quienes se enfrenten, pudiendo de esta suerte cernirse majestuosamente sobre sus diferencias el Poder nacional, integral, estatal y único soberano. Contemplad la diferencia de una solución y de otra.²²

És en aquest marc on s'ha d'entendre la «conllevancia» orteguiana, no com una proposta merament de resignació per justificar la inacció davant dels diversos fenòmens nacionals, sinó com un projecte operatiu d'acció de l'Estat per tal d'apai-vagar el poder d'aquests fenòmens. Certament, no es tracta d'enfrontar-los directament, perquè això obligaria a atendre les seves motivacions i, des de la concepció d'Ortega, aquestes són profundament irracionals. Ho planteja clarament al debat de l'Estatut català de 1932, el catalanisme es produeix «por una misteriosa y fatal predisposición, el afán de quedar fuera, exentos, señeros, intactos de toda fusión,

²⁰ J. ORTEGA Y GASSET, «Federalismo y autonomismo. Discurso pronunciado en las Cortes Constituyentes», 25-26 de setembre de 1931, a J. Ortega y Gasset, *Obras Completas*, tomo IV, Madrid, Taurus, 2005, pp. 831-836

²¹ J. ORTEGA Y GASSET, «Proyecto de Constitución. Discurso pronunciado en las Cortes Constituyentes», 4 de setembre de 1931, a J. Ortega y Gasset, *Obras Completas*, tomo IV, Madrid, Taurus, 2005, pp. 814-815

²² *Ibíd.*

reclusos y absortos dentro de sí mismos».²³ Fenomen que no es produeix en el cas del nacionalisme espanyol, ja que «no existía en nosotros ese sentimiento negativo, precisamente porque estábamos poseídos por el formidable afán de ser españoles, de formar una gran nación y disolvernos en ella».²⁴ De fet, la misteriosa i fatal predisposició del catalanisme no té solució «es algo de lo que nadie es responsable; es el carácter mismo de ese pueblo; es su terrible destino, que arrastra angustioso a lo largo de su historia. Por eso la historia de los pueblos como Cataluña e Irlanda es un quejido casi incesante». Queda llavors una única possibilitat: la conllevança i «imponerles» la autonomia a todas las regiones de España para así amortiguar el «problema catalán».²⁵

Però la solució orteguiana referida a les qüestions nacionals no va ser la solució republicana, de fet no va arribar ni a ser cap alternativa tangible, de la mateixa manera que la seva obsessió per apartar els partits i organitzacions obreres de la coalició republicana va ser també una via morta. Davant d'això s'imposà la deriva d'Ortega cap a posicions cada cop més contraries a la República fins arribar, en paraules de Antonio Elorza, a «la puerta del infierno»²⁶ y al posterior suport a la *sublevación* contra la democràcia. Tanmateix les reflexions i projecte orteguians van sobreviure i van trobar un nou destí durant la transició política espanyola. El manteniment del seu pensament en el marc del franquisme en l'educació de les futures elits, i com a base a voltes d'una certa dissidència de les mateixes, van fer-lo renéixer amb tota la seva força als setanta. És aquest el moment en què el debat entre Ortega i Azaña es construeix com a central, quan en realitat no ho fou en el seu moment, per comprendre les problemàtiques nacionals. Fou en aquest sentit l'autor més citat en el debat constituent de 1977-1978 tot i que això no el féu tampoc rellevant en la configuració de la Constitució de 1978. Quan hi ha una correlació de forces democràtiques, fins hi tot quan aquestes són constrenyides davant l'amenaça del cop d'Estat, Ortega difícilment pot ser solució.

La Constitució sorgida del franquisme reconeixia l'existència de «nacionalitats i regions» en el seu article segon, dins del marc de la «indisoluble unidad» i establia dues vies per aquest reconeixement. La via de l'article 151, reservat inicialment a les «nacionalitats històriques», que contemplava el màxim competencial i la creació

²³ «Discurso de José Ortega y Gasset en las Cortes Constituyentes del 13 de mayo de 1932», pp. 177-178, reproduït a D. GUERRA SESMA, *El pensamiento territorial...*, pp. 172-196

²⁴ *Ibid.*, p. 178

²⁵ *Ibid.*, p. 185

²⁶ A. ELORZA, *La razón y la sombra...*, p. 210

d'un demos refrendatari de l'estatut propi, i la del 143. Certament aquesta constitució, malgrat els intents d'interpretar-la com un model gairebé federal, prohibia qualsevol tipus de federació entre comunitats (l'única vegada que s'esmenta la paraula federació en el text constitucional és en el seu article 145, per prohibir-la), però obria també un procés inicialment asimètric al qual, més enllà de Catalunya, el País Basc i Galícia, també s'hi adheriren el País Valencià, Canàries i Andalusia. El perill que precisament Ortega havia denunciat durant la II República, i és precisament en l'instant que això era possible que apareix de nou la influència del pensador madrileny per conformar un projecte i un marc per aturar-ho.

La UCD no tenia en aquells moments un model territorial predefinit, i dintre de la mateixa existien corrents, com la representada per Miguel Herrero de Miñón, ponent constitucional ell mateix, que es trobaven lluny de representar una concepció centralista i aliena al reconeixement del caràcter plurinacional de l'estat. En el camp de l'antifranquisme, el desprestigi de la idea nacional espanyola, associada a l'exacerbació nacionalista viscuda durant quaranta anys de dictadura, i la realitat de l'emergència de conflictes nacionals, estengué la creença compartida que tot procés de democratització havia d'anar acompanyat del reconeixement de les diverses realitats nacionals i d'una profunda descentralització del poder de l'Estat. Mai, ni el període republicà, l'esquerra d'àmbit estatal havia integrat de forma tan profunda aquestes demandes. Si el PSOE apostava en el seu XII Congrés de 1964 per una Confederació Republicana de Nacionalitats, que en el Congrés de Suresnes de deu anys després va mutar cap al reconeixement de les diverses nacionalitats i regions i del dret d'autodeterminació dels pobles,²⁷ en el cas del PCE es parlava obertament d'un estat plurinacional o multinacional.²⁸ De fet, conceptes com estat plurinacional o nació de nacions no foren aliens al mateix debat constituent.

Això no deixa d'operar evidentment amb límits. Límits, en alguns casos marcats pel mateix exercit, que es van concentrar en la tortuosa redacció de l'article segon de la constitució sobre la «indisoluble unidad» d'Espanya i el reconeixement de les nacionalitats i les regions. Tanmateix, dins d'aquests límits, un cop aprovats els estatuts català i basc el 1979, tant el País Valencià com Canàries i Andalusia

²⁷ Per a l'evolució del PSOE en les qüestions nacionals, veure: V. RODRÍGUEZ-FLORES PARRA, *Vertebrar España. El PSOE: de la autodeterminación a la LOAPA (1974-1982)*, Madrid, CSIC, 2021

²⁸ Pel cas del PCE, veure: D. DÍAZ ALONSO, *Disputar las banderas. Los comunistas, España y las cuestiones nacionales (1921-1982)*, Gijón, Ediciones Trea, 2019

apostarien també per la via del 151. Tanmateix aquesta via es va tancar en un gir radical del possible desenvolupament del futur Estat autonòmic.²⁹

Aquest tancament va estar primer a punt d'afectar a Galícia, a la qual se li volia donar, malgrat el seu reconeixement com a nacionalitat històrica, un estatut tutelat des de l'Estat, cosa a la qual es negà el Partit Socialista de Galícia i Alianza Popular. Es va intentar també en el cas andalús, produint en aquest cas el trencament de la pròpia UCD andalusa, i la mobilització contrària del PSOE que tenia a Andalusia una de les seves principals bases electorals. Fallits aquests intents inicials, el tancament del procés es va produir en el cas valencià i canari. De fet en aquest sentit el País Valencià es situa en una cruïlla històrica, que era seva, però que també ho era en referència al conjunt de l'estat, en el que es va conèixer com a «Batalla de València». Finalment, en el cas valencià i de Canàries el procés d'extensió d'un poder autonòmic fort fou reconduït cap al 143. Les seves competències foren establertes així per lleis orgàniques aprovades per les Corts espanyoles, subordinant així clarament la seva realitat autonòmica a l'Estat central (fins el nom de l'actual Comunitat Valenciana fou decidit en el Congrés espanyol). De fet, la mateixa coronació del procés autonòmic, es consumà amb la creació de la Comunitat Autònoma de Madrid, per decisió purament estatal el 1983.

Ferran Archilés ens explica que per a Joan Fuster, en el cas del País Valencià,

Si s'esdevenia sucursal i el provincianisme prenia el seu pes era per l'èxit i no pel fracàs o la feblesa del «centre» (...) Això era prova de l'èxit de la nació i no del seu fracàs (...) Per força ens hem de preguntar fins a quin punt en les reflexions fusterianes no hi ha sempre un diàleg implícit amb la idea d'una Espanya «invertibrada» a la manera d'Ortega y Gasset.³⁰

I és que és cert que Ortega és el llençol de fons d'aquesta reacció. El filòsof de la nacionalització espanyola ofereix en aquest sentit una ideologia per una part de les elits que tenyeix el fons no d'una «incomprensió», sinó d'un no voler comprendre allò que es considera irracional. En aquest sentit el seu projecte s'encarna allà on havia tingut sempre la seva base de lectors, difusors i electors, entre les elits estatalistes, burocràtiques, mediàtiques o intel·lectuals. En elles l'Estat central torna a ser el centre de la creació nacional i aquesta articulació ha de ser obra d'aquestes

²⁹ He analitzat aquest procés a: X. DOMÈNECH SAMPERE, *Un haz de naciones. El Estado y la plurinacionalidad en España (1830-2017)*, Barcelona, Península, 2020, pp. 218-238

³⁰ F. ARCHILÉS, *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Catarroja, Editorial Afers, 2012, p. 267

mateixes elits en un Estat descentralitzat que reforci de fet el poder central i la pròpia nació espanyola. Certament, aquest projecte no fou inicialment plenament dominant i els Pactes Autonòmics de 1981 entre la UCD i el PSOE (reeditats el 1992 entre el PSOE i el PP) o la mateixa LOAPA de 1982, que pretenia el control del procés autonòmic des de l'Estat central, foren en part tombades per la sentència del Tribunal Constitucional de 1983. Però aquest mar de fons neorteguïà va marcar l'actuació persistent de l'Estat, a nivell polític i judicial, fins al tancament de les possibilitats de desenvolupament de l'Estat autonòmic sense estar subordinat a les lleis orgàniques de l'Estat central que va suposar la Sentència del Tribunal Constitucional de 2010 (31/2010), alhora que donava les claus per no afrontar els diversos problemes nacionals de la pell de brau.³¹ ☾

Download on the
App Store

Get it on
Google play

T'INTERESSA LA POLÍTICA?
L'ECONOMIA? **CONNECTA'T**

Tot el que t'interessa, ho trobaràs a iQUIOSC.cat
iQUIOSC.cat és el quiosc digital amb la més àmplia oferta de mitjans de comunicació en català. Diaris, revistes, premsa comarcal de pagament i gratuïta al teu abast a www.iquiosc.cat

Descarrega't l'aplicació gratuïta* al teu mòbil o tauleta i emporta't amb tu més de 200 publicacions per llegir quan vulguis i on vulguis.

Els mitjans del país t'ho posen fàcil, fes-te d'iQUIOSC.cat

*App disponible per iPad/iPhone (iOS6 o superior) i Android (4.1 o superior)

Cultura Art Música Esport Actualitat

iQUIOSC.cat

66
L'ESPILL

³¹ M'he ocupat d'aquest llarg procés a: X. DOMÈNECH SAMPERE, *Un haz de naciones...*, pp. 239-300